

УДК 343.1

*П. М. Маланчук, канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
ДВНЗ “Українська академія банківської справи” Національного банку України*

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ТИМЧАСОВОГО ДОСТУПУ ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ ЯК ЗАХОДУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Досліджено генезис застосування тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження, зокрема проблемні питання організаційного та практичного характеру. Надано аналіз окремих норм Кримінального процесуального кодексу України щодо практики їх застосування в контексті застосування судової практики та особистого адвокатського досвіду. Запропоновано науково обгрунтоване бачення практичної реалізації у кримінальному провадженні заходу застосування тимчасового доступу до речей і документів.

Ключові слова: процесуальні строки, тимчасовий доступ до речей і документів, клопотання, слідчий суддя.

Постановка проблеми. Згідно зі ст. 8 Конституції в Україні визнається і діє принцип верховенства права, а зміцнення законності, підвищення рівня правосуддя пов'язані з неухильним втіленням у життя закріплених у ст. 129 основних засад судочинства [1].

Важливим напрямом розвитку правової системи є посилення захисту прав і свобод особи у сфері кримінального судочинства. На цьому шляху послідовно вдосконалюються форми й методи діяльності органів кримінального переслідування, утверджуються демократичні стандарти, набуває визначеності судова практика.

20.11.2012 набрав чинності новий Кримінальний процесуальний кодекс України, який, за оцінками більшості міжнародних експертів, визнаний прогресивним кодифікованим законодавчим актом і покликаний забезпечувати дотримання прав і законних інтересів осіб, які потрапили до сфери кримінального судочинства, сприяти ефективності кримінального судочинства [2].

Аналіз дослідження цієї проблеми. Окремі аспекти застосування тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження вже розглядалися у процесуальній науці такими вченими, як: Ю. П. Аленін, Ю. М. Грошевой, О. Р. Михайленко, В. В. Назаров, В. В. Рожнова, М. І. Сірий, Л. Д. Удалова, О. Г. Шило та ін.

Мета дослідження. Оскільки практика застосування положень КПК України щодо застосування тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження лише формується, виникають проблеми у правозастосовній діяльності сторонами кримінального провадження та суду, що обумовлює необхідність у вивченні цієї проблеми та знаходження шляхів їх вирішення.

Завданням дослідження є з'ясування проблеми посилення захисту права власності осіб, які володіють предметами й документами, що мають значення для доказування в кримінальному провадженні та наукове обгрунтування бачення практичної реалізації у кримінальному провадженні заходу застосування тимчасового доступу до речей і документів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження. Для цього необхідні певні зусилля організаційного і примусового характеру з метою належного забезпечення його застосування.

Застосування процесуального примусу пов'язане із забезпеченням належної поведінки осіб, залучених до участі у кримінальному провадженні та забезпечення збирання і дослідження доказів. В КПК України виокремлено цілий розділ, який визначає засади забезпечення кримінального провадження [3]. Перелік заходів забезпечення кримінального провадження, наведений у ст. 131 КПК України, є вичерпним та включає в себе заходи, що тимчасово обмежують права певних учасників кримінального провадження (виклик, грошове стягнення, обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, вилучення майна, затримання особи), а також відомі запобіжні заходи (особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою).

У зв'язку з обмеженням прав, свобод і законних інтересів осіб, залучених до участі у кримінальному процесі, новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі КПК України) зобов'язує уповноважених посадових осіб, що ведуть кримінальне провадження, ретельно обґрунтовувати необхідність їх застосування.

Результати аналізу судової практики [3] та особистого адвокатського досвіду свідчать про те, що з клопотаннями про тимчасовий доступ до речей і документів, як правило, звертається сторона кримінального провадження з боку обвинувачення – слідчі та прокурори, в той час як випадки звернення до слідчих суддів з такими клопотаннями сторони кримінального провадження з боку захисту є поодинокими, незважаючи на те, що закріплення в КПК України норми, яка надає стороні кримінального провадження з боку захисту таке право, було спрямоване на впровадження механізму реалізації змагальності сторін та свободи в поданні ними до суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

Вбачається, що КПК України, визначаючи порядок та підстави застосування тимчасового доступу до речей і документів, не регламентує строків розгляду клопотання про застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження. Однак набула свого вираження практика слідчих суддів при вирішенні питання про визначення строків розгляду аналізованого клопотання.

Для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного

строку слідчий суддя відповідно до ч. 1 ст. 114 КПК України має право встановлювати процесуальні строки у межах граничного строку, передбаченого цим кодексом, з урахуванням обставин, встановлених під час відповідного кримінального провадження. У визначених у КПК України межах розгляду слідчим суддею, судом клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, встановлюються процесуальні строки їх розгляду. Зокрема: 1) після отримання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя здійснює судовий виклик особи, у володінні якої знаходяться речі та документи, та призначається клопотання до розгляду у строк, необхідний для отримання особою повістки про судовий виклик; 2) якщо стороною, яка звернулася з клопотанням, доведено наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, клопотання розглядається слідчим суддею без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться. У випадку наявності таких підстав відповідне клопотання розглядається невідкладно.

Найбільш гострою проблемою при вирішенні клопотань про застосування заходу забезпечення кримінального провадження, що розглядається, є неналежна мотивація прийнятих слідчими суддями рішень, формальний підхід до викладення обставин, що мають суттєве значення для постановлення законного рішення. Зокрема, не вказується на дату вчинення кримінального правопорушення, що є важливим для з'ясування правомірності доступу до того чи іншого документа, який може містити відомості, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Вказівка про доступ до всіх документів суперечить п. 5 ч. 1 ст. 164 КПК України щодо необхідності зазначення в ухвалі назви, опису, інших відомостей, які дають можливість визначити речі і документи, до яких повинен бути наданий тимчасовий доступ.

Щодо наведених випадків, які, на жаль, є досить розповсюдженою практикою, слід зауважити, що порушення вимог щодо конкретизації документів і речей, до яких надається тимчасовий доступ, а тим більше з їх вилученням, призводить до зловживань з боку сторони кримінального провадження, якій надано такий доступ. На практиці слідчими фактично вилучається вся фінансово-господарська документація юридичних осіб (незалежно від того, чи стосується вона предмета доказування в кримінальному провадженні, в рамках якого застосований захід його забезпечення), що позбавляє можливості цих юридичних осіб здійснювати свою діяльність.

Звертаючись до суду з клопотаннями про тимчасовий доступ до речей і документів,

слідчими не виконуються вимоги ч. 2 ст. 93 КПК України, згідно з якою сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових дій), витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України.

Проте при застосуванні заходу забезпечення кримінального провадження органи досудового розслідування намагаються досягти мети, яка саме таким заходам не властива. Це стосується випадків, коли у клопотанні порушується питання про тимчасовий доступ до речей і документів з метою збирання доказів. Клопотання слідчих в окремих випадках ґрунтуються на необхідності правомірного доступу та вилучення речей, які можуть бути речовими доказами. Поза увагою слідчого, прокурора, слідчого судді залишається та обставина, що збирання доказів, в тому числі і речових, відбувається через інститут слідчих дій. Тому неправильне розуміння органами досудового розслідування, слідчими суддями положень кримінального процесуального закону фактично зумовлює підміну слідчих дій заходом забезпечення кримінального провадження. У таких випадках необхідно враховувати, що згідно з ч. 4 ст. 132 КПК України для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя зобов'язаний врахувати можливість без застосовуваного заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим потрібно враховувати, що речі і документи отримуються шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, тобто без застосування заходів забезпечення кримінального провадження, оскільки у ч. 1 ст. 223 КПК України зазначено, що саме слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Під час звернення слідчого до слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів з клопотанням на підставі ст. 160 КПК України не надається інформація про прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи або найменування юридичної особи, які мають надати доступ до речей і документів, оскільки на органи досудового розслідування не покладається обов'язок надавати такі відомості, проте відповідно до ст. 164 КПК України в ухвалі слідчого судді ці відомості мають бути обов'язково зазначені. Вважаємо, що

ця інформація в зазначеному клопотанні повинна бути викладена в повному обсязі, оскільки згідно з п. 4 ч. 2 ст. 160 КПК України у клопотанні про тимчасовий доступ до речей і документів повинні бути зазначені підстави, які дозволяють вважати, що речі і документи перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи. Відповідно до п. 1 ч. 5 ст. 163 КПК України слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, якщо сторона кримінального провадження у своєму клопотанні доведе наявність підстав вважати, що ці речі або документи перебувають чи можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи. Також при вирішенні цього питання враховується ч. 1 ст. 163 КПК України, якою передбачено обов'язок слідчого судді здійснити судовий виклик такої особи, а тому слідчі судді вимагають від слідчого або іншого учасника кримінального провадження, який звернувся із клопотанням, обов'язкового викладення цих відомостей у клопотанні, посилаючись на згадані норми закону, у протилежному ж випадку повинні відмовляти у задоволенні таких клопотань, оскільки без зазначення особи, яка має надати доступ до речей та документів, подане клопотання не може бути визнане обґрунтованим.

Варто звернути увагу на ще одне проблемне питання, а саме на необґрунтоване викладення у клопотаннях прохання про їх розгляд без участі осіб, у володінні яких перебувають певні речі або документи. У свою чергу, такі клопотання містять формальні посилання на можливість знищення особами речей та документів, однак вони жодним чином не підтверджені будь-якими доказами. Зазначений факт необґрунтованості клопотань в частині його розгляду без участі особи не завжди береться до уваги слідчими суддями, що призводить до безпідставного схвалення позиції слідчого або прокурора про порядок його розгляду.

Крім того, існують випадки формальності та неналежної обґрунтованості клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів, в яких порушується питання про їх вилучення. Слідчі ставлять питання про вилучення речей і документів при зверненні до слідчих суддів з відповідними клопотаннями, належним чином не обґрунтовуючи необхідність вилучення речей (а в більшості випадків це стосується вилучення оригіналів документів), без зазначення підстав, з яких для досягнення цілей кримінального провадження неможливо обмежитись вилученням належним чином засвідчених копій таких документів. Тому слід враховувати і те, що відповідно до ч. 7 ст. 163 КПК України слідчий суддя, суд в ухвалі

про тимчасовий доступ до речей і документів дає розпорядження про надання можливості вилучення речей і документів, якщо сторона кримінального провадження доведе наявність достатніх підстав вважати, що без такого вилучення існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів або таке вилучення необхідне для досягнення мети отримання доступу до речей і документів.

Висновки. КПК України, визначаючи порядок та підстави застосування тимчасового доступу до речей і документів, не регламентує строків розгляду клопотання про застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження. З метою забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку слідчий суддя відповідно до ч. 1 ст. 114 КПК України має право встановлювати процесуальні строки у межах граничного строку, передбаченого цим кодексом, з урахуванням обставин, встановлених під час відповідного кримінального провадження. Вважаємо, що проблемою при вирішенні клопотань про застосування вищезначеного заходу забезпечення кримінального провадження є неналежна мотивація прийнятих слідчими суддями рішень, формальний підхід до викладення обставин, що мають суттєве значення

для постановлення законного рішення. Поза увагою слідчого, прокурора, слідчого судді залишається та обставина, що збирання доказів, в тому числі і речових, відбувається через інститут слідчих дій. Тому, на наш погляд, неправильне розуміння органами досудового розслідування, слідчими суддями положень кримінального процесуального закону фактично зумовлює підміну слідчих дій заходом забезпечення кримінального провадження. Факт необґрунтованості клопотань в частині його розгляду без участі особи не завжди береться до уваги слідчими суддями, що призводить до безпідставного схвалення позиції слідчого або прокурора про порядок його розгляду.

Безумовно, застосування тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження має свої особливості, проблемні і суперечливі моменти у його правовій регламентації, й очевидно безліч питань виникає під час практичного застосування. Втім, не дивлячись на всі складності, варто висловити впевненість, що напрямок реформування кримінального процесу, окреслений новим КПК України, є вірним, а практика застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей і документів буде й надалі вдосконалюватися.

Список літератури

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141 (зі змінами і допов.).
2. Савицький О. Експерти Ради Європи: реформа кримінальної юстиції в Україні має тривати [Електронний ресурс] / О. Савицький. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/inozmi/deutschewelle/2013/03/15/6985614>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // Голос України. – 2012. – № 90–91 (зі змінами і допов.).
4. Узагальнення судової практики розгляду клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження відповідно до розділу II Кримінального процесуального кодексу, який набрав законної сили з 20.11.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.court.gov.ua/sud2190/science_work/rozdil2/doc_22_23.

Отримано 27.11.2014

Анотація

Исследован генезис применения временного доступа к вещам и документам как меры обеспечения уголовного производства, в частности проблемные вопросы организационного и практического характера. Дан анализ отдельным нормам Уголовного процессуального кодекса Украины относительно практики их применения в контексте применения судебной практики и личного адвокатского опыта. Предложено научно обоснованное видение практической реализации в уголовном производстве мероприятия по применению временного доступа к вещам и документам.

Summary

The genesis of the application temporary access to the documents and things as measures to ensure the criminal proceedings is investigated. The problematic issues of organizational and practical nature of the temporary access are considered. The practical application of the rules of the Criminal Procedure Code is analyzed in the context of the application of judicial practice and personal experience of a lawyer. The author proposes science-based vision of the practical implementation of measures in criminal proceedings the application temporary access to things and documents.